

Олена Євгеніївна Соловйова,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики

та експертології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Особі потерпілого у кримінальному провадженні завжди приділялась значна увага. До речі, в останні роки процесуальний статус потерпілого дещо вдосконалено, і це зумовлено необхідністю посилення гарантій захисту його прав, свобод та законних інтересів та приведенням національного законодавства до вимог міжнародних документів. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення його до кримінального провадження як потерпілого, тобто з цього моменту він набуває процесуального статусу потерпілого. Так, підставою участі особи в кримінальному провадженні як потерпілого є подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення (ст. 55 КПК України) [1]. При цьому зауважимо, що визнання особи потерпілим відбувається без спеціальної перевірки і без будь-якого офіційного рішення слідчого або прокурора з цього приводу, що, на нашу думку, суперечить теорії кримінального процесуального права, тому як визнання може бути здійснено лише шляхом прийняття постанови про це, тощо.

Як свідчить практика, достатньо велика кількість злочинів вчиняється саме щодо неповнолітніх осіб, які просто не в змозі ні усвідомити всієї протиправності вчинених щодо них дій, ні захиститися від них. До речі, потерпілий відіграє значну роль як у досудовому розслідуванні так і у судовому провадженні. Надання потерпілим інформації особам, що здійснюють досудове розслідування та судові провадження, а також діяльність самого потерпілого сприяють доказуванню вчинення кримінального правопорушення.

Зазначимо, що у Кримінальному процесуальному кодексі України є багато прогалин, які потребують негайного виправлення на законодавчому рівні, зокрема, це відсутність достатніх гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

Конституція України у ст. 52 закріплює: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження...». Слід зазначити, що дане положення розглядається як узагальнена норма щодо наділення неповнолітніх спеціальними правами, які б відповідали специфіці їх участі у правових відносинах та відображали особливості цих осіб. Кримінальне процесуальне законодавство покликане захищати права та інтереси усіх учасників кримінального провадження, в тому числі і неповнолітніх потерпілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. При цьому наділяючи на законодавчому рівні спеціальним статусом неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених (глава 38 КПК України) цілком доцільним видається закріплення особливого статусу і за іншими неповнолітніми учасниками кримінального провадження, зокрема, потерпілими.

Таким чином, на підставі викладеного, можна дійти висновку про необхідність ретельного удосконалення законодавства відносно функціонування процесуального статусу неповнолітнього потерпілого від кримінального правопорушення як суб'єкта доказування, а саме: для визнання особи потерпілою (або в даному випадку законного представника неповнолітнього потерпілого), яка повинна подати заяву слідчому або прокурору, котрий, перевіривши зазначені в ній підстави, негайно повинен винести постанову про визнання її потерпілою або про відмову у такому визнанні, роз'яснити права, про що зазначається в даній постанові, та допитати її по даному кримінальному провадженню. Така процедура, на нашу думку, буде узаконювати процесуальний статус неповнолітнього потерпілого як повноправного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні.

Слід погодитися з думкою О. О. Сольонової, про те, що положення ст. 55 КПК України є не досконалими і, якщо процесуальний статус потерпілого особа набуває з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, тобто ще до доведення того факту, що фізичній особі кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди. На її переконання, таке регулювання не узгоджується з фундаментальними положеннями доказового права, у зв'язку з чим особа має набувати процесуальний статус потерпілого лише після доведення того факту, що вчинено кримінальне правопорушення, яким потерпілому заподіяно вказану шкоду. Дійсно, для цього потрібно змінити процесуальну форму початку досудового розслідування. Базуючись на позиціях окремих науковців, - рішення про визнання особи потерпілою буде обґрунтованим, коли прийматиметься після проведення слідчим необхідних процесуальних дій та отримання доказів заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням [2, с. 40–41]. Звісно, у випадку, коли потерпілий є неповнолітнім, дуже важливо, щоб з ним поводитись з врахуванням його віку, рівня зрілості, інтелектуальних можливостей, а також щоб були вжиті заходи, які б сприяли розумінню розгляду кримінального провадження і можливості брати участь у ньому. А також, враховуючи досить складний характер кримінального провадження, велика кількість неповнолітніх з нормальним розумовим розвитком не здатні в повній мірі усвідомлювати всі складності і всі зміни, що мають місце на досудовому розслідуванні та у судовому розгляді. Особливо це стосується випадку, коли має місце відмова від підтримання державного обвинувачення прокурором.

З приводу цього вважаємо, що визнання особи потерпілою повинно залежати від рішення слідчого чи прокурора, який розслідує кримінальне провадження, а передумовою цього має бути сам факт завдання особі шкоди, при цьому не залежно від її виду та розміру, а також подання нею заяви про вчинення кримінального правопорушення або

заяви про залучення як потерпілого. І відповідно, слідчий або прокурор повинен винести відповідне рішення (постанову) про визнання особи потерпілою або про відмову про це, роз'яснити права, а вже потім допитати її в якості потерпілого по даному кримінальному провадженню. Така процедура, хоча і нагадує кримінальне процесуальне законодавство 1960 року, однак, на нашу думку, буде узаконювати процесуальний статус потерпілого як повноправного суб'єкта доказування і разом з тим, його процесуальні права та обов'язки тощо.

Звичайно, протягом розслідування та судового розгляду кримінального провадження неповнолітній потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (ст. 127 КПК України), а ч. 1 статті 128 КПК України передбачає, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Однак, відсутній і дієвий механізм такої компенсації, тощо.

Все викладене зумовлює необхідність удосконалення і законодавчого врегулювання правового механізму відшкодування майнової, моральної та фізичної шкоди потерпілому від злочину, в тому числі, нерозкритого органами розслідування.

У зв'язку з цим доцільно викласти п. 10 ст. 56 КПК України в такій редакції: *«Неповнолітній потерпілий має право на відшкодування майнової, фізичної і моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, в повному обсязі, - в порядку, передбаченому законом, - за рахунок держави, в тому числі, якщо не встановлено особу, яка його вчинила».*

Слід також зазначити, що слідчий зобов'язаний забезпечити права неповнолітнього потерпілого, тому необхідно законодавчо закріпити порядок роз'яснення слідчим прав потерпілому. З приводу цього пропонуємо доповнити статтю 40 КПК України «Слідчий органу досудового розслідування» пунктом 4, який викласти в такій редакції: *«Слідчий зобов'язаний роз'яснити законному представнику неповнолітнього потерпілого його права, передбачені статтею 56 цього Кодексу, та вказати про це в постанові, яка підписується потерпілим і слідчим»*, тощо.

Важливим, на нашу думку, також є розуміння того, що коли дитина стає учасником кримінального процесу, необхідно в кожному конкретному випадку враховувати вік такої особи, рівень зрілості, а також інтелектуальні та емоційні здібності. Наприклад, відкритий судовий розгляд за участю неповнолітніх осіб може спричинити позбавлення останніх права на ефективну участь у змагальному кримінальному провадженні, тому видається цілком доцільним з метою недопущення негативного впливу судового розгляду на неповнолітніх учасників кримінального процесу, а також забезпечення їх активної участі у кримінальному провадженні, розширити перелік випадків, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи в закритому засіданні щодо неповнолітнього потерпілого.

Підсумовуючи вищезазначене, варто вказати, що досвід застосування КПК України виявив необхідність удосконалення ряду положень кримінального процесуального законодавства, які стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих. У зв'язку з цим важливого значення набуває дослідження комплексного підходу щодо вдосконалення правового положення неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінальних процесуальних відносин, а також покращання системи гарантій їх прав, свобод та інтересів, а саме обов'язкового представництва неповнолітнього потерпілого; виділення окремого провадження щодо неповнолітнього потерпілого; відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в повному обсязі; здійснення судового розгляду в закритому засіданні тощо.

Список використаної літератури: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 01 вересня 2021р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Дата звернення: 15.10.2021). 2. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2018. 239 с. 3. Слінько С.В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності: Монографія. – Харків. 2003. 282 с. 4. Соловйова О.Є., Наумова Г.О., Кобець Н.В. Потерпілий у кримінальному судочинстві: проблеми теорії, законодавства та практики / О.Є. Соловйова, Г.О. Наумова, Н.В. Кобець // Право. UA. № 1. 2019. С. 109-116.